

Р.А. Авакова, С.Б. Бектемирова

ТҮРКІ ФИЛОЛОГИЯСЫНА КІРІСПЕ

ОҚУ ҚҰРАЛЫ

ӨЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Р.А. Авакова
С.Б. Бектемирова

ТҮРКІ ФИЛОЛОГИЯСЫНА КІРІСПЕ

Оқу құралы

Алматы
«Қазак университеті»
2013

ӘОЖ 811.512.161
КБЖ 81.1
А 17

Бастаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
мығыстану, филология, әдебиеттану және әлем тілдері
факультеттерінің Ғылыми кеңесі және
Редакциялық-баспа кеңесі шешімімен ұсынылған

Шкір жазғандар:

филология ғылымдарының докторы, профессор **А. Салқынбай**
филология ғылымдарының докторы **Г. Сағидолда**

Авақова Р.А., Бектемирова С.Б.

А 17 Түркі филологиясына кіріспе: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті,
2013. – 332 б.

ISBN 978-601-247-812-9

Оқу құралында түркі халықтарының тарихы мен этнографиясы, мәдениеті мен әдебиеті, тілі мен рухани дүниесіне байланысты түркітану ғылымының нысаны, мақсаты мен міндеті, қалыптасу, зерттелу тарихы; тіл және этнос, көне түркі этногенезі, қазіргі түркі халықтары, түркітанудағы алты дәуір, түркі тілдері және олардың топтастырылуы, түркі жазуы мен тіл мәдениеті, көне түркі руникалық ескерткіштері, графикалық жүйе болып қалыптасқан көне түркі руникалық алфавиті және т.б. толық мағлұматтар беріледі. Оқулықта сонымен қатар студенттердің таным дүниесін кеңейтуге, ата мекенін сүйуге, халықаралық ынтымақ пен бірлікке тәрбиелеу негізінде өз халқының өткен тарихы мен бүгінгі жайын, әдебиеті мен мәдени мұрасын жетік білуге жол ашатын құнды-құнды мәселелер қарастырылады.

Оқу құралы жоғары оқу орындарында білім алатын барша студенттерге, магистранттарға, PhD докторанттар мен ізденуші ғалымдарға және т.б. арналады.

ӘОЖ 811.512.161
КБЖ 81.1

ISBN 978-601-247-812-9 © Авақова Р., Бектемирова С., 2013
© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2013

СӨЗБАСЫ

Түркі тілдері – Қиыр Шығыстан Жерорта теңізі мен Үнді мұхитына дейінгі кең байтақ өлкеде тұрып жатқан 40-қа жуық туыстас халықтардың тілі. Түркі тілдері – алтай семьясы бұтағының бір бөлігі. Қазіргі таңда түркі тілдері 170 млн-ға жуық адамдардың сөйлеу тілі (2008). Олардың басым көпшілігі ТМД елдері мен Түркия, Иран, Әзірбайжан, Өзбекстан мемлекеттерінде тұрақтанған. Ресей, Қытай, Қазақстан секілді іргелі елдердің әрқайсысын 12-15 млн түркі тілдес халықтар мекендейді. 2008 жылғы мәлімет бойынша түркі тілдес халықтар өкілі Еуропалық одақта – 2 млн (Ұлыбритания, Германия және Францияны қоспағанда), АҚШ-та – 1 млн, Германияда – 5 млн, Францияда – 0,4 млн, Ұлыбританияда – 0,4 млн, Моңғолияда – 80 мың, Жапонияда – 0,1 млн, Канадада – 0,2 млн, Бразилияда – 0,1 млн, Аргентинада – 0,1 млн, Украина мен Белоруссияда – 0,3 млн, Латин Америкасында (Бразилия және Аргентинаны қоспағанда) – 0,8 млн, Австралияда – 60 мың, ал дүниежүзінің қалған аймақтарында – 1,4 млн екендігі тіркелкен (*Encyclopedia of the Peoples of Asia and Oceania*. 2008. – P. 826)

Түркі тілдері лексикалық, грамматикалық, фонетикалық құрылымы жағынан бір-біріне өте жақын. Тек чуваш, саха (якут) тілдері ғана басқа туыс тілдерден оқшаулау тұр. Түркі тілдес халықтар бір-бірін түсіне алатындай дәрежеде болса, чуваш, якут тілдерін түсіну едәуір қиындық туғызады. Жеке түркі тілдерінің қалыптасуына көп ғасырға созылған көші-қон үрдісі (миграция) әсер етті. IV ғасырда қазіргі батыс Моңғолиядан Донға, Қара теңіз жағалауына дейін көшіп-қонған түркі тайпасы, Ғұн одағы ыдыраған соң, тарих сахнасына бұлғарлар мен хазарларды, IX ғасырда печенегтер мен оғыздарды алып келеді. Түркі тайпаларының ішіндегі ең күштісі де, ықпалдысы болған қыпшақтар XI ғасырда Балқаш пен Ертістен бас-

Avakova R. Semantik ve Pragmatik Benzerlikleri ve Vezellikleri ile Turkece Deyimleri. – Turkler. XIX cilt. – Ankara, 2002.

Berestin I. Recherches sur les dialectes musulmans. Kazan, 1848.

Brockelmann C. Mahmud al Kasghari über die Sprachen und die Stumme der Turken, K. Cs. A. I, 1, 1921.

Kaudarov A.T., Orazov M. Turkluk bilgisine giris. (Aktaran Dr. Vahit Turk). Birliesik Yayincilik. Istanbul, 1999.

Klaproth J. Sur la langue kirgiz. – Kazan, 1825.

Ligeti L. A turuk hosszu magunhangzok, Magyar Nyelv, Budapest, 1934.

Mahmud ibn-Husain al Kasghari. Diwan lugat at-Turk, I-II tt. 1915, 1917.

Menzel Th. Die Altesten turkischen Mystiker, ZDMG, Bd. 79, 1915.

Muller M. Myth in primitive psychology. – London, 1929.

Orkun H.N. Eski Türk yazitlari. I-IV. Istanbul: 1939-1941.

Philologiae Turcicae Fundamenta. Wiesbaden, 1959-1964. I-II.

Remusat A. Recherches sur les langues tartares. Paris, 1820.

Rachmati G. Zur Klassifikation der Turksprachen, «Ungarische Jahrbucher», IX, 1922.

Radloff W. Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. St.-Petersburg, 1894.

Radloff W. Qutadgu bilig, СПб., 1890-1910, тт. I и II.

Rasman M. Materialien zur Lautgeschichte der Turkischen Sprachen. «Studia Orientalia», XV, Helsinki, 1949.

Rasomy L. Sus quelques categories de nomes de personnes en turc // ALH, 1953. – T.3.

Yamberi H. Sagataische Sprachstudien, Leipzig, 1867.

Yamberi H. Das Turkenvolk in seinen ethnologischen und ethnografischen Beziehungen, Leipzig, 1885.

Winkler H. Die altaischen Völker und Sprachen. Leipzig, 1921.

Winkler H. Die ural-altaischen Sprachen, Keleti Szemle, Budapest, 1920.

Thomsen V. Inscriptions de L 'Orkhon... Helsinghof, 1896.

МАЗМҰНЫ

Сөзбасы.....3

I-тарау. ТҮРКІТАНУ – ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ ІЛІМ.....12

§ 1. Түркітану ғылымының қалыптасу тарихы 12

§ 2. Түркологияның Еуропа мен Ресейде зерттелуі 25

§ 3. Түркітанушы-лексикографтар галереясы 39

§ 4. Шығыс елдеріндегі түркітану ғылымы 53

§ 5. Қазақстан кеңістігіндегі түркітану 59

II тарау. ТҮРКІТАНУ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЙНАР КӨЗІ 82

§ 1. Алтай дәуірі (мерзiмi белгiсiз) 82

§ 2. Ғұн дәуірі (б.з.д. III ғ. б.з. V ғ.) 89

§ 3. Көне түркі дәуірі (V-X ғғ.) 97

§ 4. Көне түркі ескерткіштері 103

§ 5. Орта ғасыр дәуірі (X-XV ғғ) Араб графикасымен жазылған орта ғасыр ескерткіштері 121

§ 6. Түркі тілдерінің жазба ескерткіштері және олардың лингвистикалық сипаттамасы 138

III тарау. ТҮРКІ ТІЛ БІЛІМІНІҢ ҒЫЛЫМИ БАҒЫТТАРЫ 146

§ 1. Түркі этностары тілдерінің жаңа кезеңі (XV–XX ғғ. басы) 146

§ 2. Түбі бір түркі тілдерінің шежіресі 155

§ 3. XX ғасырдағы түркология: даму тарихы және ғылыми бағыттары 178

§ 4. Түркілер қолданған әліпбилер 187

§ 5. Түркітану: тіл ғылымының парадигмасы 201

IV тарау. ҚАЗІРГІ ТҮРКІ ТІЛДЕРІ 266

§ 1 Қазіргі түркі тілдерінде сөйлейтін этностар 266

§ 2 Қазіргі түркі халықтары 270

§ 3. Қазіргі түркі халықтарының таралу және тіркелу ареалы 298

Түркітанудың ғылыми библиографиясы 303

Оқу басылымы

Авакова Раушангүл Амерденқызы
Бектемирова Сауле Бекмухамедовна

ТҮРКІ ФИЛОЛОГИЯСЫНА КІРІСПЕ

Оқу құралы

Шығарушы редакторы *Шара Биекеева*
Компьютерде беттеген *Гүлмира Шаққозова*
Мұқабасын көркемдеген *Ринат Ысқақов*

ИБ №6252

Басуға 04.03. 2013 жылы қол қойылды. Пішімі 60x84 ¹/₁₆.
Көлемі 20,5 б.т. Сандық басылыс. Қағазы офсеттік. Тапсырыс №396.

Таралымы 100 дана. Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспасы.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.